

KUML
2004

KUML 2004

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Bronzealderens kulthuse i Thy

Anlæg med relation til gravkulten

Af BJARNE HENNING NIELSEN & JENS-HENRIK BECH

Thy er kendt for sine mange gravhøje fra bronzealderen. Igennem de sidste 150 år har højene leveret talrige fund fra både ældre og yngre bronzealder. Fokus har naturligt nok været rettet imod, hvad man fandt inde i højene, i gravene. Men takket være nyere undersøgelser er det blevet stadig mere tydeligt, at gravene undertiden kun er en del af historien. Udenfor højene, ofte bygget helt op til højfoden, findes nemlig i flere tilfælde anlæg, der har nær tilknytning til begravelser inde i højene. Dette er i dansk bronzealdersammenhæng en forholdsvis ny erkendelse, hvilket den følgende fremlæggelse af kult-anlæg fra yngre bronzealder i Thy er et eksempel på. Fælles for disse anlæg er, at man kan finde sporene efter dem ved de store overpløjede gravhøje, hvor udjævnet højfyld har beskyttet dem helt eller delvist mod ødelæggelse ved pløjning (fig. 1).

Hovedparten af denne præsentation vil være helliget en foreløbig fremlæggelse af to relativt nyfundne kultanlæg fra Grydehøj og Gramstrup begge nær Vestervig i Sydthy. Men som en indledning er det nærliggende at tage udgangspunkt i et tilsvarende fund, der dukkede op for mere end 20 år siden udenfor en stor overpløjet gravhøj ved Thisted i det nordlige Thy.

Høgshøj

Denne høj, som her er kaldt Høgshøj, havde en diameter på 25 m og var oprindeligt opført over en jordfæstegrav fra den ældre bronzealder periode III (fig. 2, anlæg N2). Men højen indeholdt også sekundære grave bl.a. en brandgrav i stenkiste fra ældre bronzealder periode III (fig. 2, anlæg N3)¹ samt en urnegrav fra yngre bronzealder periode IV (fig. 2, anlæg N5), der var sat ind i den sydvestlige højfod. Lige ud for urnegraven og bygget op til den godt 2 m brede randstenspakning fremkom et antal stenlægninger (fig. 2-4). De lå på udskredet højfyld, hvorfor der øjensynlig er gået nogen tid fra opførelsen af højen til anlæggelsen af disse. Stenlægningerne bestod af en enkelt, stedvis en dobbelt stensække, som omgav et kvadratisk område på cirka 6x6 m (fig. 2,

Fig. 1. Stenlægninger fra formodede kultanlæg udenfor gravhøje i Thy og på Mors samt beslægtede anlæg syd for Limfjorden. Numrene på kortet refererer til fundlisten s. 150.

Stone-paved areas from assumed cult structures outside burial mounds in Thy and Mors, and from similar structures south of the Limfjord. The map numbers refer to the find list appended, p. 150.

anlæg N19). Adskilt af et halvanden meter stenfrit parti mod nord var stenrækken flankeret af en smal brolægning (fig. 2, anlæg N17). I denne var der ind mod det kvadratiske område udsparrret en række ovalformede stenfrie områder (fig. 3). Der er sikkert tale om, at udsparringerne har omsluttet stolper, men der var ingen nedgravninger i undergrunden, som kunne bekræfte dette. På samme vis kunne den dobbelte række sten i den indre konstruktion have omsluttet træværk, uden at det var muligt at konstatere dette med sikkerhed. Længst væk fra højfoden har moderne pløjning ødelagt dele af anlægget. Det er således højst sandsynligt, at den smalle flankerende brolægning har fortsat videre i et buet forløb, som aftegninger i undergrunden stærkt antyder (fig. 3). Muligvis kan et mindre fragment af en brolægning syd for den kvadratiske struktur opfattes som en del af en lignende flankerende brolægning.

I forbindelse med stenlægningerne og i den indre kvadratiske struktur blev der gjort fund af store mængder flintaflslag, men også enkelte flintredskaber som bor og skraber, et par fragmenterede bjergartsøkser med gennemboret hul samt lidt keramik fra den yngre bronzealder. Ganske få skår fra lerkar med indvendigt afstrøget rand antyder en nærmere datering af fundene til den første halvdel af yngre bronzealder (periode IV eller V).

Fundmaterialet i sig selv kunne udmærket tale for en normal bopladsmæssig aktivitet, men da stenlægningerne ikke stemte overens med, hvad der hidtil

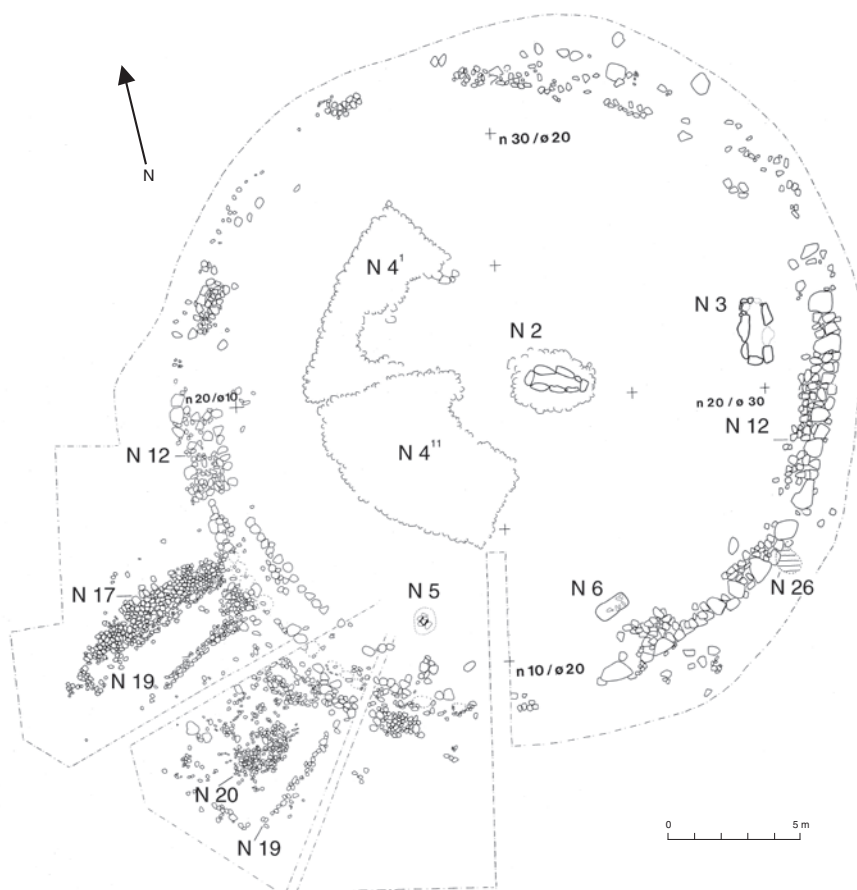

Fig. 2. Oversigtsplan af Høghs Høj (fig. 1, nr. 2). – Tegning: Jens-H. Bech.

Plan of Høghs Høj (Fig 1, no.2).

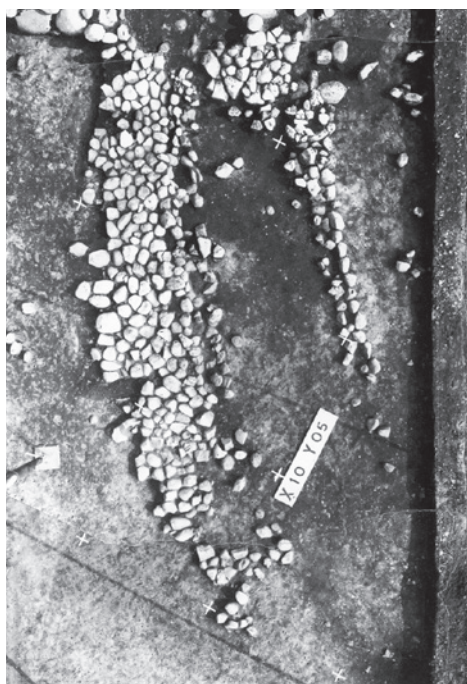
var kendt fra bronzealderbopladsler, blev konklusionen, at det samlede anlæg udenfor højen på en eller anden måde måtte knyttes til gravkulten. Om der på stedet havde været rejst et hus forblev et åbent spørgsmål.

Andre fund af kultanlæg

Siden undersøgelsen af Høghs Høj var det nærliggende at forsøge at finde paralleller enten som nye fund eller i form af ældre beskrivelser af anlæg, der kunne være beslægtet med dette fund. I første omgang blev interessen koncentreret om Thy og Mors. Her viste der sig ganske rigtigt en række kandidater (jf. fig. 1). De fleste af disse var imidlertid stærkt ødelagte ved pløjning.

Fig. 3. Lodfoto af kultanlæg ved Høgsh Høj. Nederst i billedet ses de svage spor af en grøft, som kan have forløbet på indersiden af stenlægning N17. De skrå streger indover udgravningsfeltet er skyggen fra benene til fototårnet. – Foto: Jan Slot-Carlsen.

Cult structures at Høgsh Høj. At the bottom of the photo are faint traces of a ditch, which may have run on the inside of stone paving N17. The slanted lines across the excavation site are shadows from the photo tower.

Bortset fra Grydehøj og Gramstrup ved Vestervig stammer de tre bedste parallelere fra overpløjede høje i Nørhå og ved Sundby i Midt- og Østthy samt ved Toftum i Sydthy (fig. 1, nr. 5, 6 og 12). Ved alle tre høje blev fundet rester af stenlægninger, som gik op til højfoden, og i alle tilfælde var sekundært indsatte grave fra yngre bronzealder at finde inde i højene lige bag stenlægningerne. På fig. 5 og 6 ses fundene fra Toftum og Sundby. Ligesom ved Høgsh Høj er placeringen af én eller flere sekundære grave næppe tilfældig. Ved Toftum er to af tre grave med sikkerhed dateret til periode IV, og i Sundbyhøjen var det en urnegrav fra periode IV.

Det kan altså konstateres, at fundet ved Høgsh Høj ikke står alene, og at hovedparten af de kendte parallelere hører hjemme i yngre bronzealder, først og fremmest i periode IV.

Grydehøj

Det hidtil bedst bevarede anlæg dukkede i 1997 op for foden af den store overpløjede gravhøj, Grydehøj lidt syd for Vestervig (fig. 1, nr. 10). Udgravningerne her, som blev afsluttet i forsommeren 2000, bringer afgørende nyt med hensyn til tolkningen af anlæggene udenfor højene og forbindelserne til de

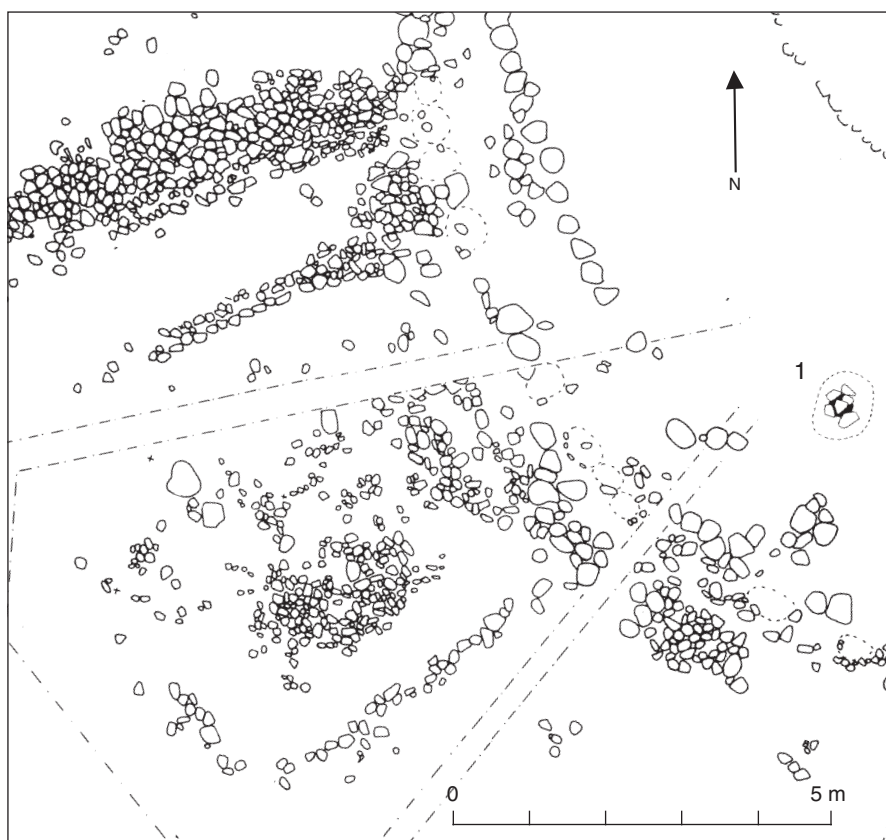

Fig. 4. Oversigtsplan af kulthuset ved Høghs Høj. 1. Sekundært indsat urnegrav N5 (jf. fig. 2). – Efter Aner, Kersten & Willroth 2001.

Plan of the cult house at Høghs Høj. 1. Secondary urn grave N5 (cf. Fig. 2).

sekundære gravlæggelser i højfoden. Nedenfor gives en foreløbig fremlæggelse af denne lokalitet.

Udgravningen kom i stand som følge af, at der i 1997 blev pløjet sten op i centrum af den jævnedede gravhøj. Det viste sig, at højen oprindeligt var opført i enkeltgravstid og rummede flere byggefaser. Primærgravnen var et træbygget kammer med en meget kompliceret opførelses- og nedbrydningshistorie (fig. 7, 1). Formentlig i ældre bronzealder periode II eller III blev der over de neolitiske anlæg opført en høj med en randstenskæde med en diameter på lige ved 20 m (fig. 7, 2). Ved udgravningen viste denne randstenskæde sig kun delvist bevaret, idet man ved udjævningen af højen i sidste halvdel af 1800-tallet bevidst havde gravet efter stenene og fjernet de fleste, men heldigvis ikke

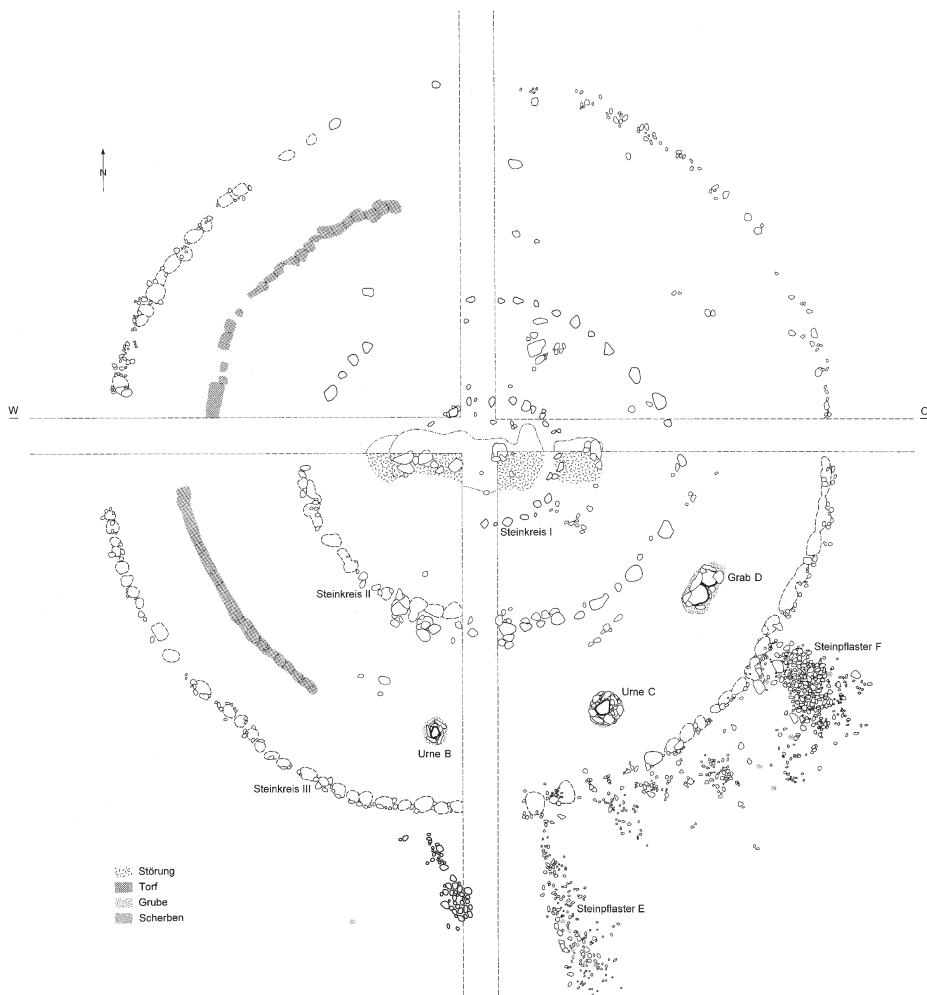

Fig. 5. Oversigtsplan af Toftumhøjen (fig. 1, nr. 12). – Efter Aner, Kersten & Willroth 2001 med tilføjelser.

Plan of the Toftumhøj mound (Fig. 1, no. 12).

mod syd og vest. Centralgraven i bronzealderhøjen var væk for længst. Formentlig forsvandt den ligeledes i forbindelse med udjævningen af højen. Til denne sidste højfase skal måske knyttes to mulige, men fundtomme grave, som lå lige indenfor randstenskæden (fig. 7, 3-4). En i SØ og en i SV. Sekundært nedgravet i bronzealderhøjfasen blev fundet tre brandgrave, som lå lige indenfor randstenskæden (fig. 7, 5-7). Den ene var en lille stenkiste med kun lidt brændte ben i fylden; den anden en brandgrav, hvori der må have været en lille trækiste, der indeholdt en mindre dyngede, hvidbrændte, knuste ben. Den tredje grav var en urnegrav med en del hvidbrændte, knuste ben. Ingen af gravene indeholdt daterende gravgods. Den lille stenkiste og dens

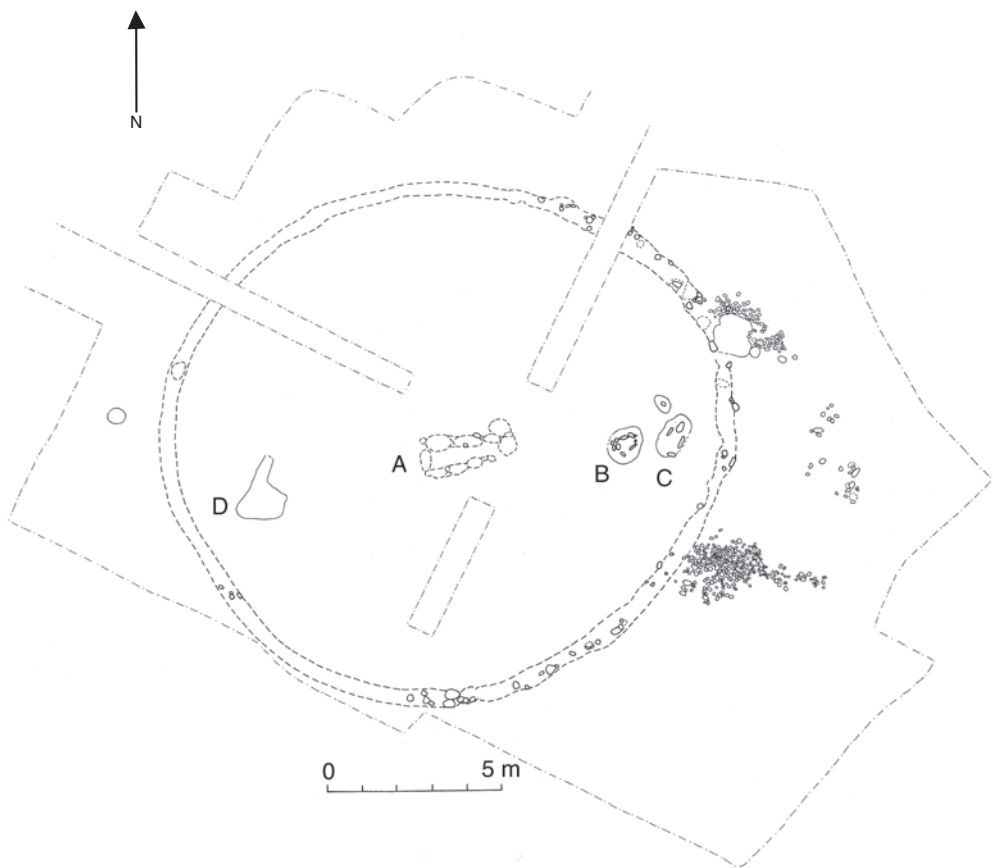

Fig. 6. Oversigtsplan af Sundbyhøjen (fig. 1, nr. 6). – Tegning: Anne-Louise Haack Olsen.

Plan of the Sundbyhøj mound (Fig. 1, no. 6).

omsluttende, grusede gravfyld ville i Thy normalt datere denne grav til første halvdel af yngre bronzealder. De to øvrige kan endnu ikke dateres.

I første halvdel af yngre bronzealder blev der ud for den sydlige del af randstenskæden opført mindst to anlæg, det ene øjensynligt afløsende det andet (fig. 7, 8-9). Det ældste og bedst bevarede er det nedenfor nærmere beskrevne kulthus (fig. 7, 9), som senere er blevet delvist overlejret af et helt anderledes og rampeagtigt anlæg (fig. 7, 8). Mod øst lå andre stenslægninger, men så dårligt bevarede, at der ikke kan uddrages væsentlige konklusioner om deres udseende og formål (fig. 7, 10).

I niveau med det yngre rampeformede anlæg lå et afgrænset område med meget trækul og en del stærkt knuste, hvidbrændte ben (fig. 7, 11). Muligvis er

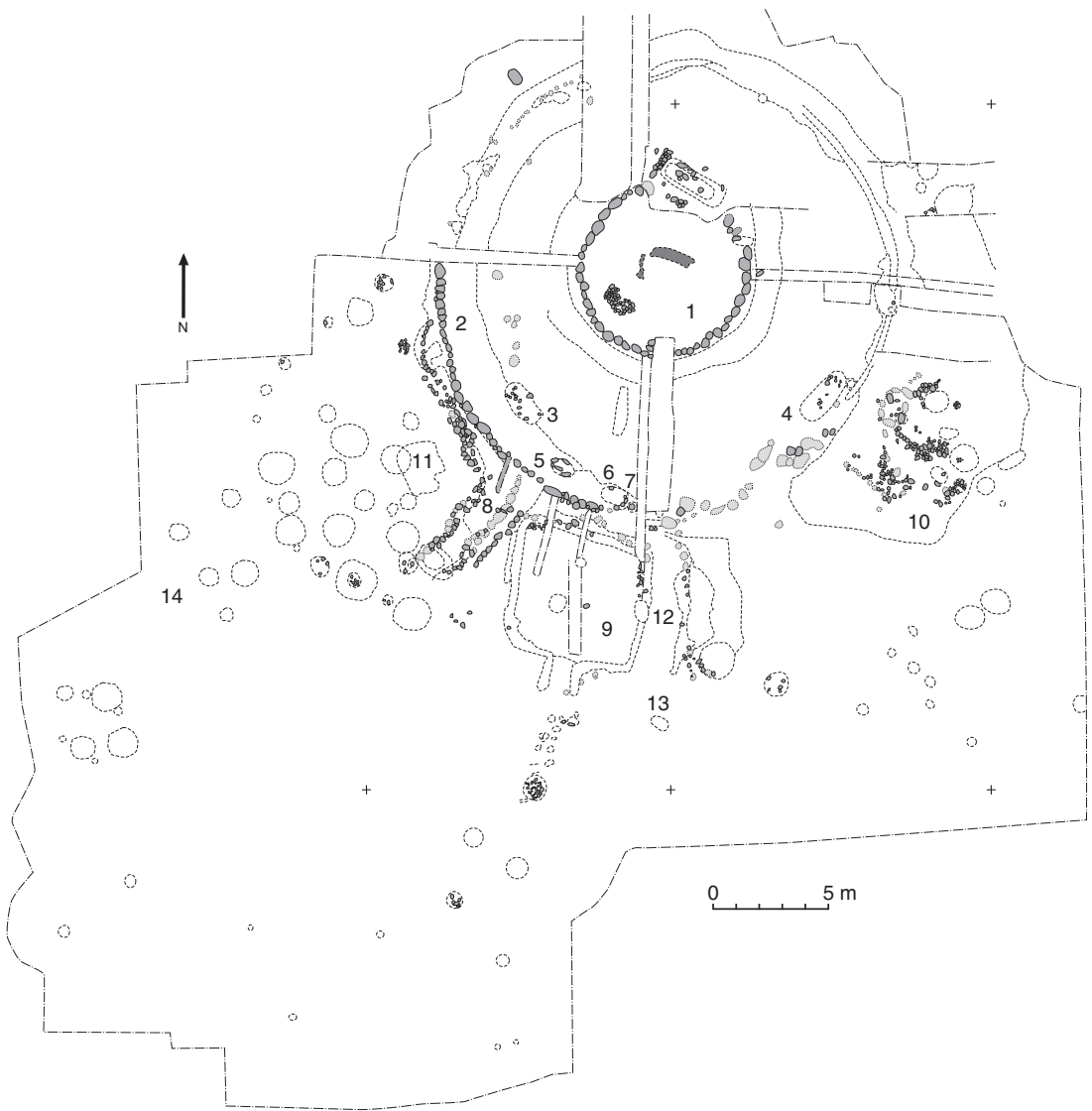

Fig. 7. Oversigtsplan af Grydehøj (fig. 1, nr. 10). 1. Enkeltgravshøjen, 2. Ældre bronzealders randstensskæde, 3. Fundtom mulig grav, 4. Fundtom mulig grav, 5. Lille sten-kiste, 6. Brandgrav med trækiste, 7. Urnegrav, 8. Øvre rampeformede kultanlæg, 9. Nedre kulthus, 10. Østlige stenlægninger, 11. Mulig ligbrændingsplads, 12. Jernalderbrandplet, 13. Jernalderbrandplet, 14. Koge-gruber. – Tegning: Bjarne H. Nielsen.

Plan of the Grydehøj mound (Fig. 1, no. 10). 1. The mound from the Single Grave Period; 2. The row of kerb stones from the early Bronze Age; 3 and 4. Possible graves without finds; 5. A small stone cist; 6. A cremation grave with a wooden coffin; 7. An urn grave; 8. The upper ramp-shaped cult structure; 9. The cult house underneath; 10. The easternmost stone paving; 11. A possible cremation site; 12 and 13. Iron Age cremation spots, 14. Cooking-pits.

Fig. 8. Oversigtsplan af kulthuset før frilægningen af gulvarealet. Bagved huset ses en del af randstenskæden omkring højen og sekundært indsatte grave. 1. Lille sten-kiste, 2. Brand-grav, 3. Urnegrav. – Tegning: Bjarne H. Nielsen.

Plan of the cult house before the floor was uncovered. Part of the row of kerb stones surrounding the mound and the secondary graves is visible behind the house. 1. A small stone cist; 2. A cremation grave, 3. An urn grave.

der her tale om en ligbrændingsplads enten for de grave, som kan være anlagt, mens rampeanlægget blev anvendt eller måske i forbindelse med et par mulige jernalderbrandpletter, som blev fundet på stedet (fig. 7, 12-13).

Grydehøhuset

Da det rampeformede anlæg endelig var gravet færdigt, lå det ældre anlæg frit (fig. 8). De centrale dele var et hus med et indvendigt mål på 5,5x5,0 m. Det bestod af en væggrøft med spor efter ret kraftige stolper sat med forholdsvis jævn indbyrdes afstand. Mod syd havde huset en ca. 1,0 m bred og 1,5-1,7 m

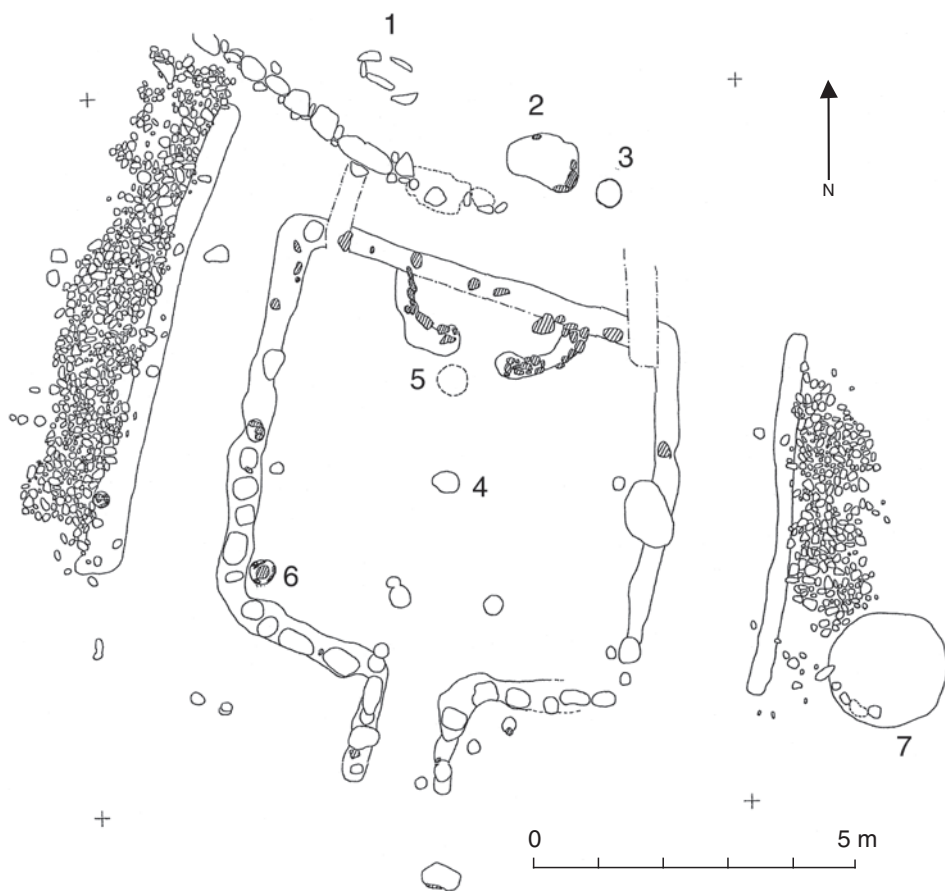

Fig. 9. Oversigtsplan efter frilægningen af kulhuset. 1. Lille stenbiste, 2. Brandgrav med trækiste, 3. Urnegrav, 4. Tagbærende stolpehul, 5. Rødbændt bund af ildsted, 6. Grube, 7. Koge-grube. – Tegning: Bjarne H. Nielsen.

Plan of the excavated cult house. 1. A small stone cist; 2. A cremation grave with a wooden coffin; 3. An urn grave; 4. The post-hole from the roof-bearing post; 5. The red-burnt bottom of a fireplace; 6. A pit; 7. A cooking-pit.

lang, tragtformet indgang, og ud for den østlige af indgangens grøfter fandtes et gravet hul, hvori der må have stået en stolpe eller sten. Vest og øst for huset var det flankeret af smalle stenbrolægninger, der var henholdsvis 7 og 4 m lange og omkring 1,25 m brede. Desværre havde pløjning ødelagt dele af bro-lægningerne, som måske har fortsat hen foran huset til dets indgang.

Før man byggede huset, foretog man efter alt at dømme en terrænregulering under og omkring huset. Dette indebar, at der vest for huset blev tilført materiale og øst for blev afgravet, så huset kom til at ligge på tilnærmelsesvist vand-

ret grund. Det var nemlig muligt at registrere, at husets vestlige væggrøft var gravet ned i kantstillede lertørv, som fortsatte ud under den lange smalle stenlægning i vest. Ved den østlige stenlægning havde man derimod fjernet undergrundsmateriale.

Afstanden på godt 1,5 m mellem væggrøft og de smalle stenbrolægninger skyldtes, at der her har været en kraftig tørvemur. På bagsiden af huset var denne bevaret i 30-40 cm's højde mellem husets bagvæg og randstenskæden. I syd må man formode, at tørvemuren fortsatte helt hen til indgangen, hvilket kunne forklare den lange indgang.

Tørvemuren er det ældste eksempel på denne byggemetode, vi kender fra Thy. Men når man kunne bygge gravhøje af tørv, kunne man vel også bygge mure af græstørv, hvis det var nødvendigt.² Mellem de omgivende smalle stenlægninger og tørvemuren blev også fundet grøfter. Formentlig har der også heri stået stolper, som skulle forhindre den kraftige tørvemur i at skride ud over stenlægningerne. Disse har derfor sikkert ligget åbne eller fungeret som fundament for en belægning af jord. De kan måske tolkes som en slags processionsstier. Hverken under, i eller på tørvemuren blev der fundet oldsager, mens der både på de omgivende stenlægninger og inde i huset blev fundet keramik og flint.

Husets indre

Der var mange sten inde i huset (fig. 8). Der var tale om sten af bjergart, mange flade, hvide kalksten og ubearbejdede flintknolde. Disse sten må have været en del af en struktur. Der kan ikke være tale om en gulvbelægning, da stenene som regel lå over de andre fund i huset. Spredningen af stenene inde i huset viste koncentrationer langs væggene, særligt i de velbevarede hjørner ved bagvæggen, og en faldende tæthed mod centrum af huset. Dette tyder på, at der kunne være tale om resterne af en udjævnet stenbænk, som oprindeligt har været opført langs dele af væggen. Ved nedlæggelsen af huset kunne disse mængder af sten kun jævnes ind mod husets centrum på grund af tørvemuren. For at holde denne bænk eller stenvæg på plads, må der have været anvendt en form for bindemiddel, for eksempel ler og til magring af dette var anvendt i tusindvis af flintafslag, som havde samme udbredelse som stenene, og som ofte låste stenene fast. Den bearbejdede flint fra det indre af huset tolkes derfor ikke som et resultat af tilvirkning af flintredskaber inde i selve huset.

I centrum af huset blev der under stenlaget og gulvlaget fundet et enkelt ret dybt stolpehul, og en stolpe i dette hul må have båret husets tag (fig. 9, 4). Længere inde, nærmere mod husets bagvæg, lå i husets gulvlag den rødbrændte bund af et ildsted (fig. 9, 5). Ildstedet lå ud for enden af den ene af to buede

grøfter, der tilsammen dannede en halvcirkelformet konstruktion eller indelukke, som var bygget op til husets bagvæg. Åbningen i dette indelukke lå direkte overfor husets indgang. Antagelig udgjorde denne konstruktion husets allerhelligste. I husets sydvest-hjørne blev endvidere fundet en lille grube (fig. 9, 6), hvis stejle sider var foret med kantstillede kalksten. Der var ingen daterende fund i gruben, men det forhold, at man havde anvendt kalksten til at fore den med af samme karakter som dem i bænken, peger på, at den må have hørt til huset.

Når man ser bort fra flintafslagene, bestod fundene inde i huset næsten udelukkende af skår af tyndvægget keramik i god kvalitet. De stammer ofte fra mindre kar, formentlig drikkekar. En foreløbig datering af skårene henfører huset til yngre bronzealder periode IV eller V. Den største del af keramikken fandtes lige indenfor indgangen og i den bagerste tredjedel af huset på begge sider af indgangen til det halvcirkelformede indelukke (fig. 10).

Der blev desuden fundet en lille mængde hvidbrændte, knuste knogler i huset, men en undersøgelse af disse har desværre ikke kunnet afgøre, om der var tale om dyre- eller menneskeknogler. Såfremt der er tale om menneskeknogler, skaber knoglerne måske en direkte sammenhæng med en eller flere af de brandgrave, som lå lige bag huset. Det er derfor tænkeligt, at de brændte knogler af endnu ukendte årsager har haft et ophold inde i huset, før de blev gravlagt.

Kogegruber

Udenfor huset og de smalle stenlægninger blev fundet et større antal kogegruber (fig. 7, 14). Der blev i udgravningsområdet ikke fundet spor efter normale huse, som de kendes i stort antal fra tidens bopladser. Derfor er det nærliggende at slutte, at gruberne havde en funktion i forbindelse med kultanlæggene. Formentlig skal man regne med, at sådanne gruber også blev anvendt på det tidspunkt, hvor det yngre rampeformede anlæg var opført. Men på grund af spredningen af gruberne og stratigrafiske iagttagelser må en del også være samtidige med huset.

Kogegruberne var for manges vedkommende betydeligt større og dybere end tilsvarende gruber på bopladserne. Nogle havde en diameter på op til 1,50 m og var næsten 1 m dybe. Nederst i den kegleformede grube fandtes et kompakt, sort askelag og herover et oftest tykt lag med jord og de brugte ildskørnede sten. Over dette lå et eller flere tilkastningslag, og ved nogle var det endog muligt at observere, at man omhyggeligt har tildækket kogegruben igen med ler, efter at det, man havde stegt deri, var taget op. Denne retablering af området har sikkert også været gældende for alle de øvrige gruber.

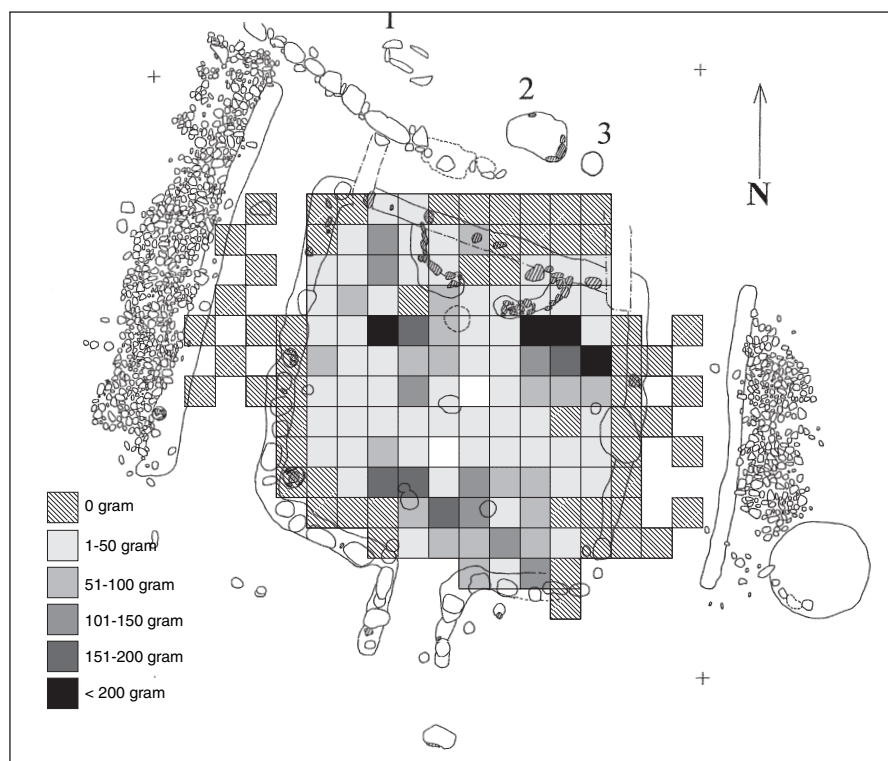

Fig. 10. Vægtfordelingen af keramik i kulthuset. I alt blev fundet lidt over 5 kg lerkarskår.
– Tegning: Bjarne H. Nielsen.

The distribution of pottery found inside the cult house. The pottery finds amounted to a little over 5 kilos.

Kogegruberne udenfor og drikkekeramikken inde i huset viser, at der formentlig foregik spise- og drikkeceremonier i forbindelse med gravkulten.

Kultanlægget ved Gramstrup

Den overpløjede høj ved Gramstrup befinder sig kun 900 m NV for Grydehøj, beliggende på en lavere kote og i et svagt kuperet terræn med vid udsigt over Krik Vig og Vesterhavet. Undersøgelsen af denne høj startede samme år, som udgravningerne ved Grydehøj blev afsluttet og blev fra første færd gennemført som en regulær nødgravning, da højen var truet af dybdepløjning. Ganske uventet fremkom der også et kultanlæg udenfor foden af denne høj. Udover mange ligheder med Grydehøj var der også nye iagttagelser at gøre. Ligesom ved Grydehøj var højen anlagt i enkeltgravstid, hvortil i det mindste

fire faser med diverse randstenskæder skal henføres. I alt har højen indeholdt seks, muligvis syv faser, hvoraf den yngste, der bragte diameteren op på ca. 25 m, formentlig først er bygget til i ældre bronzealder periode II eller III. Ingen gravfund fra denne tid var dog bevaret.

Kultanlægget

Kultanlægget fra Gramstrup målte ca. 8x13 m og havde ligesom fundet ved Grydehøj flankerende smalle stenlægninger, der udgik fra den østlige højfod (fig. 11-12). Stenlægningerne var lagt af ét lag sten på mellem 10 og 15 cm i diameter. Den bedst bevarede nordlige stenlægning, der var mellem 0,5 og 1,0 m bred, havde en længde på ca. 6 m, der i en tilnærmelsesvis ret vinkel fortsatte endnu et par meter ind foran anlæggets front mod øst, ganske som det også må have været tilfældet på Grydehøj. Den sydlige stenlægning har formentlig forløbet på samme måde, men var i væsentlig dårligere bevaringstilstand. Ydersiden af den nordlige stenlægning bestod af en omhyggelig anlagt række af udvalgte lidt større sten. Afstanden fra yderside til yderside mellem de to stenlægninger udgjorde ca. 13 m. Dette og andre mål ligger meget nær, hvad der blev iagttaget ved Grydehøj, men til forskel fra dette anlæg blev der ved Gramstrup indenfor stenlægningerne fundet spor efter en noget anderledes konstruktion. Ved Grydehøj var der tale om en kvadratisk grøftstruktur tolket som et regulært hus, medens der ved Gramstrup fandtes spor efter en cirkulær struktur, ca. 6,5-7 m i diameter markeret som en bræmme af flade sten bevaret *in situ*, som udtrukne sten og som stenspor (fig. 12, 2).

Stenbræmmen havde en bredde på op til 1 m, og som følge af det cirkulære forløb kunne man i første omgang fristes til at se den som en randstenskæde omkring en fuldstændig fjernet lille høj, der var bygget op til bronzealderhøjen. Dette modsiges af flere forhold – dels manglen på højfyld indenfor cirklen og dels af, at stenbræmmen præcist ligger i midten af symmetriaksen for hele kultanlægget. Diameteren på den cirkulære stenbræmme svarer i øvrigt også næsten fuldstændig til det indre tværmål på kulthuset ved Grydehøj. Der er derfor ingen tvivl om, at den må betragtes som en integreret del af kultanlægget. Noget andet er derimod, om der har været opført et hus på stedet, sådan som det var tilfældet ved Grydehøj.

På indersiden af stenlægningerne var der, fuldstændig som ved Grydehøj, bygget en ca. 1,5 m bred tørvemur (fig. 12, 5). Tørvemuren iagttoges både i nord og syd som stratigrafisk yngre end udskredet højfyld, hvilket stemmer fint med, at der er tale om et anlæg opført op til den allerede eksisterende høj. Indenfor tørvemuren kan den cirkulære stenbræmme opfattes som en slags bänk eller siddearrangement. Der er en afstand på mindst 0,5 m fra stenbræm-

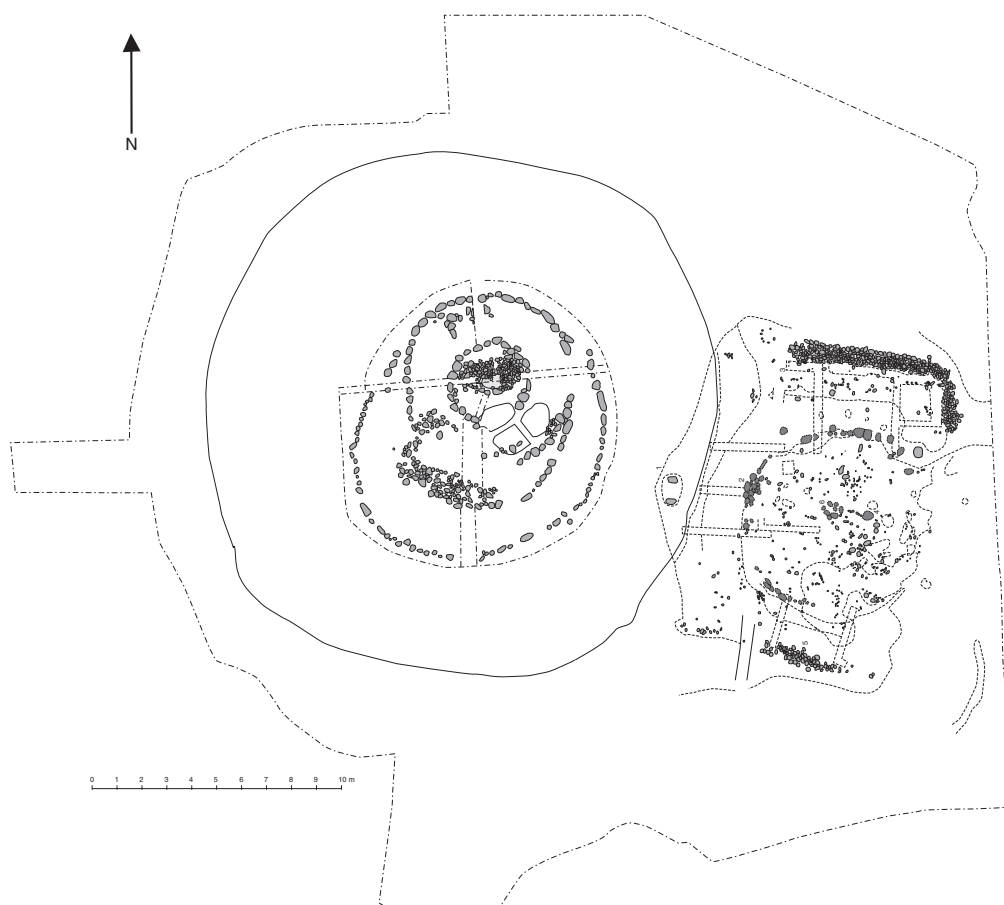

Fig. 11. Oversigtsplan af højen ved Gramstrup (fig. 1, nr. 11). - Tegning: Anne-Louise Haack Olsen & Bjarne H. Nielsen.

Plan of the Gramstrup mound (Fig. 1, no. 11).

mens yderside til tørvemuren. Hvordan udformningen har været mod øst, hvor indgangen til hele anlægget må have været, er uvist, da der ikke er bevaret så mange spor efter stenbræmmen i dette område.

Indenfor stenbræmmen fandtes en del sten, uden at der for det meste kunne erkendes nogen systematik i stenenes placering. Noget spor efter et halvcirkelformet indelukke som ved Grydehøj var der ikke tale om; mest regulær virkede en mindre stensamling på ca. 80x70 cm i centrum af anlægget (fig. 12, 6). Umiddelbart øst herfor fandtes et enkelt stenfyldt stolpehul (fig. 12, 4).

Med en tørveopbygning ligesom ved Grydehøj er det muligt, at der også ved Gramstrup har stået et kulthus. Af indicier til støtte for denne tolkning kan

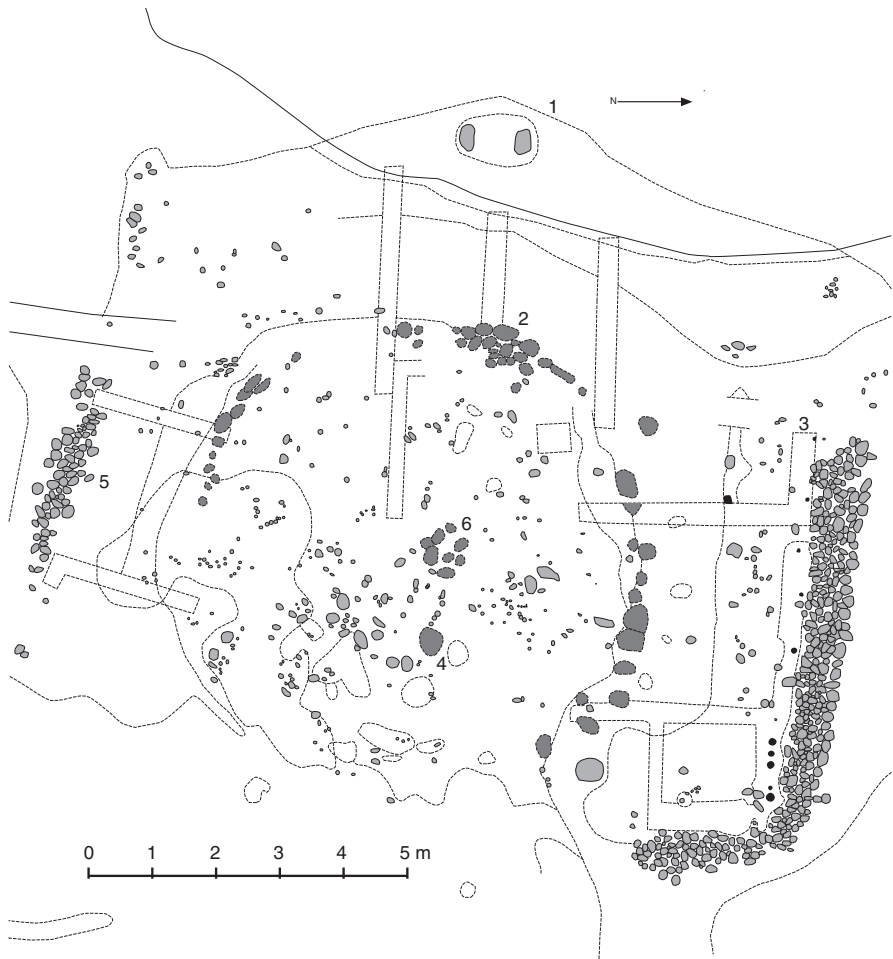

Fig. 12. Oversigtsplan af kultanlægget ved Gramstrup. 1. Brandgrav, 2. Stenspor, 3. Række af nedbankede stolper, 4. Stenfyldt stolpehul, 5. Rester af tørvemur, 6. Stensamling. – Tegning: Bjarne H. Nielsen.

Plan of the cult structure at Gramstrup. 1. A cremation grave; 2. Stone traces; 3. A row of rammed-in posts; 4. A stone filled post-hole; 5. The remains of a turf wall; 6. A pile of gathered stones.

anføres, at stolpen i det ovenfor nævnte stenfyldte stolpehul måske kan have båret taget, og at der på indersiden af den nordlige tørvemur, mellem stenbræmmen og denne, blev iagttaget enkelte stolpehuller, der kan have indgået i en indre væg i huset. I området mellem tørvemuren og den omgivende stenslægning, altså udenfor muren, fandtes spor efter en række nedbankede stolper, der formentlig har støttet ydersiden af muren (fig. 12, 3). Afstanden mellem disse stolper tyder på, at de har været forbundet af fletværk.

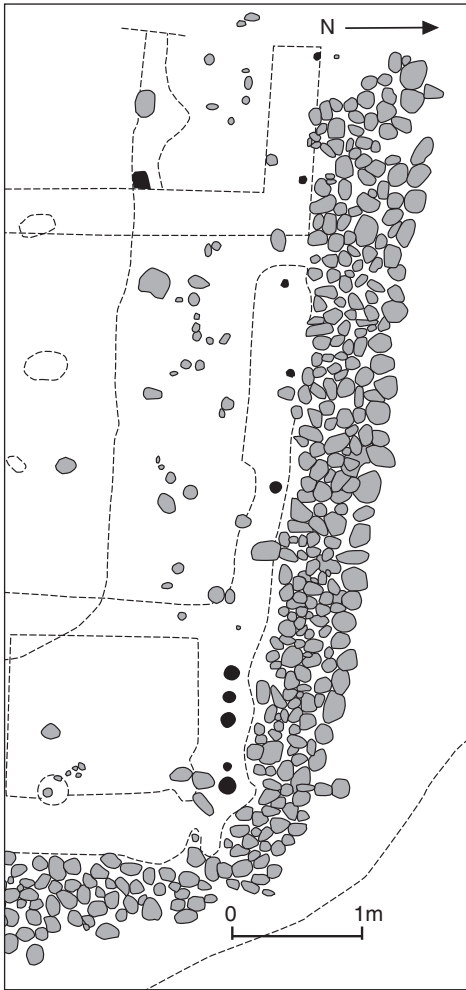

Fig. 13. Udsnit af Gramstrup-kultanlægget. Den nordlige stenbrolægning med støttestolper fremhævet.

Section through the cult structure at Gramstrup. The northern stone paving with post-holes is accentuated.

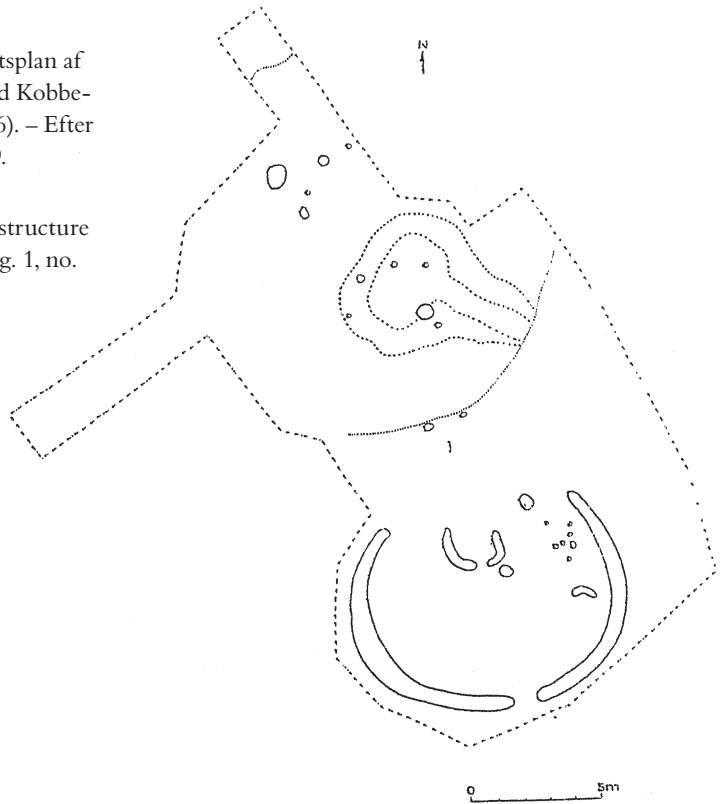
I modsætning til Grydehøj blev der desværre ikke gjort genstandsfund i den centrale del af anlægget. Kun på den nordlige stenlægning fremkom en mindre koncentration af lerkarskår, som ikke kan dateres nærmere. Tæt ved den nordlige stenlægning fandtes endvidere en kraftig flækkekniv med rygretoche tilhørende en type, der normalt henføres til yngre bronzealder.³

Graven

Den eneste bronzealdergrav, som fandtes i Gramstruphøjen, var gravet ned i højfyld ca. 1 m vest for kultanlæggets bagside (fig. 12, 1). Det er øjensynligt i forbindelse med denne grav, at anlægget blev opført. Der var tale om en brandgrav anlagt i en trugformet grube, 1,2 m lang og ca. 0,75 m bred. I hver ende

Fig. 14. Oversigtsplan af kultanlægget ved Kobberup (fig. 1, nr. 16). – Efter Hornstrup 1999.

Plan of the cult structure at Kobberup (Fig. 1, no. 16).

af graven var en større sten sat på gravbunden, og mellem disse fandtes ca. halvt nede i fylden et kraftigt lag brændte, knuste knogler. Laget dækkede et mindre område af gravgruben på ca. 33x60 cm og var 5 cm tykt. Som det var tilfældet ved mange grave fra yngre bronzealder i Thy, bestod fylden i graven af rensede småsten, i dette tilfælde vandrullede strandsten. Knoglerne er indsendt til C14-datering, men endnu foreligger ingen resultater.

Som følge af den meget store lighed mellem graven fra Gramstrup og to af gravene ved Grydehøj er der formentlig tale om en stor grad af samtidighed. En datering af disse grave til yngre bronzealder periode IV passer udmærket med dateringen af en lidt større, men konstruktionsmæssigt nært beslægtet mandsgrav fra Vibberstoft, Villerslev sogn, indsat i kanten på en ældre høj (jf. fig. 1, nr. 7). Graven indeholdt et lille bronzesværd, en syl, en ragekniv, en pincet og en lancet dateret til overgangen periode III/IV eller periode IV. Ud for graven og op til højfoden blev fundet stærkt beskadigede rester af stenlægninger, der tolkes som tilhørende et næsten helt ødelagt kultanlæg.

Trækkes en midterlinie igennem kultanlægget ved Gramstrup, således at den forløber midt imellem de to flankerende stenlægninger og igennem mid-

ten af stenbræmmen indenfor disse, rammer man præcist midten af graven inde i højfoden. Dette kan ikke være tilfældigt og beviser, at der er en sammenhæng mellem grav og kult anlæg, på samme måde som det også ses ved andre lignende anlæg i Thy .

Den yngre bronzealders kult anlæg i Nordvestjylland

Med kulthusene fra Grydehøj og Gramstrup har vi fået en nøgle til forklaring af en række andre anlæg i Nordvestjylland, først og fremmest fundet ved Høgsh Høj, der nu med sikkerhed kan siges at være et kulthus næsten helt magen til det ved Grydehøj. Selv den indre kvadratiske struktur fra Høgsh Høj (fig. 4) stemmer størrelsesmæssigt i forbløffende grad overens med det indre af Grydehøjhuset (fig. 9). Tilmed det halvcirkulære anlæg op til husets bagvæg synes at have været til stede ved Høgsh Høj. Det indre aflukke kan også fornemmes i et muligt tilsvarende anlæg ved Toftumhøjen (fig. 5).

Hvad angår Sundbyhøjen og de øvrige fund af stenlægninger udenfor høje i Thy og på Mors (jf. fig. 1), må vi indtil videre konstatere, at de er beslægtede med Grydehøjhuset, selvom der dog ikke er sikkerhed for, at der virkelig har været rejst hus ved disse gravhøje. Stenlægninger kan i sig selv udmærket have tjent til markering af et ceremonielt område op til højene, uden at der nødvendigvis har været rejst et hus. Sådan må man i det mindste tolke flere af de øjensynligt samtidige grøft anlæg fra Skive- og Holstebro-egnen syd for Limfjorden (fig. 1, nr. 14-21).⁴

I Kobberup ved Skive (fig. 1, nr. 16) er udgravet et næsten cirkulært anlæg, som var anlagt ind til en høj med et megalitkammer som primærgrav (fig. 14). I dette særlige tilfælde var der ind mod den ældre høj konstrueret et indre halvcirkulært aflukke, ligesom eksemplerne i Thy. Bagved dette, indenfor den ældre højs fod, lå to mulige brandgrave. Der er i dette fund både markante forskelle og ligheder med fundene fra Thy, men desværre er dateringen af anlægget upræcis.⁵

Som i Thy er Kobberupanlægget og de øvrige halvcirkulære kult anlæg syd for Limfjorden anlagt ind til ældre gravhøje. De er af varierende størrelse, og der er ikke konstateret et indre aflukke i andre end i Kobberup-anlægget. Da der heller ikke er konstateret stolper, der kan have båret et tag ved disse anlæg, er der næppe tale om egentlige huse, snarere måske om en form for skærm lignende aflukker. Samtidig synes der ikke at være en så konsekvent relation mellem grave indsat i højen og de udenfor højen opførte anlæg, som det er tilfældet i Thy.

Fig. 15. Oversigtsplan over Høghs Høj og det nye kultanlæg ved en ikke tidligere erkendt nabohøj (jf. fig. 1, nr. 3). – Tegning: Jens-H. Bech.

Plan of Høghs Høj and the newly identified cult structure beside a previously unrecognised mound nearby (cf. Fig. 1, no. 3).

Væsentlige fund fra det øvrige Danmark

Paralleller til de her omtalte kultanlæg er der endnu ikke mange af i det øvrige Danmark. Nærmest kommer et fund fra Sjælland. Ind til højfoden på en gravhøj fra ældre bronzealder var i Ballermosen ved Jægerspris i Hornsherred bygget en mindre rektangulær bygning, der af udgraveren blev tolket som et kulthus.⁶ Bygningen var af beskedne dimensioner på 3,0x3,5 m og havde tilsyneladende en åben kortside vendende bort fra højen. Til trods for forskelle fra fundene i NV-Jylland tyder meget på, at huset fra Ballermosen har været

tilknyttet gravkulten på samme måde, som vi tolker, at husene af Grydehøjtype var det. Muligvis skal en mindre rektangulær stenlægning udenfor en gravhøj fra ældre bronzealder ved Stendis i Ryde sogn i nærheden af Holstebro (fig. 1, nr. 21) ligeledes opfattes som resterne af et kulthus, som antydtes af Lis Helles Olesen.⁷

I kultanlægget fra Sandagergård i Nordsjælland ses til gengæld ikke at være sammenhæng mellem høj og kultanlæg, som ved de andre danske fund. Derimod er der en relation mellem kulthuset og de samtidige grave inde i huset.⁸ Det er denne forbindelse mellem grave – med eller uden høj – og kultanlæg, der givetvis er det vigtige moment, og som i forskellige udformninger også ses i Sverige og i Nordtyskland.⁹ Nok har de nye kultanlæg fra Thy øjensynlig en lokal udformning, men der er ingen tvivl om, at de skal ses i en større sammenhæng.

Afslutning

Yngre bronzealders brandgrave har oftest et temmeligt ydmygt præg, i hvert fald når man sammenligner med de mange veludstyrede og prangende grave i de store nybyggede høje fra den ældre bronzealder. Sammenligningen vil imidlertid være mere reel, hvis gravene fra yngre bronzealder i Danmark ikke nødvendigvis betragtes isoleret, men ses i sammenhæng med tilstødende huse og andre anlæg i gravkultens tjeneste. Fundene i forbindelse hermed tæller selvsagt også med. At anlæg udenfor højene virkelig har været yderst almindelige, ja i en periode formentlig snarere reglen end undtagelsen, tyder meget på. Det er dette perspektiv, som fundene fra Thy for alvor åbner op for, hvilket kan illustreres ved et nyfundet anlæg afdækket lige ved siden af Høgshøj.

Op til en hidtil ukendt sløjfet høj, umiddelbart SØ for Høgshøj, blev i år 2000 nemlig afdækket resterne af et nyt kultanlæg (fig. 15). Selvom det nye fund er meget dårligere bevaret end det tidligere udgravede, så er der ingen tvivl om, at der er tale om et anlæg af fuldstændig samme karakter. En bedre illustration af typens almene karakter kan man næppe ønske sig.

Det er paradoksalt, at udjævningen af høje i det 19. århundrede førte til, at vigtige anlæg er blevet bevaret til i dag, samtidig med at vi må erkende, at lignende anlæg nok er gået tabt ved de fleste af de fredede gravhøje, hvor man endnu pløjer tæt ind til højfoden. I de ældre danske skove vil der stadig være mulighed for at finde bevarede kultanlæg udenfor højene.¹⁰ Men som vist er det i det åbne land kun ved de store overpløjede høje potentialet stadig er til stede. Afslutningsvis kunne denne konstatering gælde som en opfordring til at

beskytte et udvalg af de større overpløjede høje gennem fredning og samtidig, hvis udgravning kommer på tale, at inddrage et større areal udenom højene, end det almindeligvis er tilfældet.

FUNDLISTE

Stenlægninger fra formodede kultanolæg udenfor gravhøje i Thy og på Mors samt beslægtede anlæg syd for Limfjorden:

1. 11.02.08 sb.nr. 63. Sennels sogn, Hillerslev herred, Thisted amt. Museet for Thy og Vester Hanherred (THY), journal nr. 1007. Undersøgelsen er publiceret af Aner, Kersten & Willroth (2001), hvor højen beskrives under katalog nr. 5110. Stenlægningerne er imidlertid her fejlagtigt tolket som resterne af en lille primær høj med en 0,8 m bred randstenskæde, som er blevet delvist sløjftet ved anlæggelsen af en yngre høj.
2. 11.03.10 sb.nr. 6. Tilsted sogn, Hundborg herred, Thisted amt. Høghs Høj. THY 1417. Jf. ovenfor s. 129 ff + fig. 2-4, Bech 1980 samt i øvrigt Aner, Kersten & Willroth 2001, nr. 5231.
3. 11.03.10 sb.nr. 70. Tilsted sogn, Hundborg herred, Thisted amt. Høghs Høj II. THY 3881. Jf. ovenfor s. 150 + fig. 15 samt AUD 2000, 284. Relativt velbevarede stenlægninger i to smalle baner op til 7 m udenfor højfoden. En uregelmæssig stensamling med mange kalksten fandtes op mod højfoden. I dette område fremkom bunden af et nedsat lerkar (uden brændte knogler).
4. 11.02.10 sb.nr. 12. Vester Vandet sogn, Hillerslev herred, Thisted amt. Egshvile. THY 2554. Den fragmentarisk bevarede stenlægning ud for den sekundære begravelse, grav 5, fra yngre bronzealder periode IV tolkes her forsøgsvist som rester af et næsten helt bortpløjet kultanolæg. Jf. Olsen 1992, s. 138f. samt s. 134, fig. 2. Desuden Aner, Kersten & Willroth 2001, nr. 5115.
5. 11.03.04 sb.nr. 71. Nørhå sogn, Hundborg herred, Thisted amt. Nørhå. THY 1083. Velbevarede stenlægninger udenfor en høj med tre sekundært indsatte urnegrave fra yngre bronzealder. Anlægget er nært beslægtet med Høghs Høj (nr. 2 ovenfor) og Grydehøj (nr. 10 nedenfor).
6. 11.01.11 sb.nr. 54. Stagstrup sogn, Hassing herred, Thisted amt. Sundby THY 3886. Jf. ovenfor s. 132 + fig. 6 samt AUD 2000, 278.
7. 11.01.13 sb.nr. 131. Villerslev sogn, Hassing herred, Thisted amt. Vibberstoft. THY 1966. Fragmentarisk bevarede stenlægninger ud for en sekundært indsat brandgrav fra periode III/IV eller IV. Jf. Aner, Kersten & Willroth 2001, nr. 5047, grav D.
8. 11.01.01 sb.nr. 80. Bedsted sogn, Hassing herred, Thisted amt. Hedelund. THY 1539. Fragmentarisk bevarede stenlægninger ud for en sekundær, udateret grav.
9. 11.06.12 sb.nr. 86. Vestervig sogn, Refs herred, Thisted amt. Villerup. THY 1696. Fragmentarisk bevaret stenlægning samt stenspor tæt ved en sekundær, udateret brandgrav i en lille stenkiste. I samme område fandtes udenfor højfoden en mindre grube med keramik fra yngre bronzealder periode IV eller V. Jf. Aner, Kersten & Willroth 2001, hvor den udaterede grav er anført som grav D.
10. 11.06.12 sb.nr. 322. Vestervig sogn, Refs herred, Thisted amt. Grydehøj. THY 3759.

- Jf. ovenfor s. 132 + fig. 7-10, AUD 1998, 272, AUD 1999, 332, AUD 2000, 308 samt Nielsen 1999, s. 6-9, Nielsen 2000, s. 80-81.
11. 11.06.12 sb.nr. 58. Vestervig sogn, Refs herred, Thisted amt. Gramstrup I. THY 3874. Jf. ovenfor s. 141 + fig. 11-13 samt AUD 2001, 276.
 12. 11.06.05 sb.nr. 63. Heltborg sogn, Refs herred, Thisted amt. Toftum. THY 1607. Jf. ovenfor s. 132 + fig. 5 samt Aner, Kersten & Willroth 2001, nr. 5458 (ved en fejl er den vestlige del af stenlægningerne udenfor højen ikke medtaget på fig. 151 i sidstnævnte arbejde).
 13. 11.04.07 sb.nr. 2. Galtrup sogn, Morsø Nørre herred, Thisted amt. Morslands Historiske Museum journal nr. 1105x. Diverse ikke fuldt afdækkede stenlægninger udenfor en sekundær stenkiste fra ældre bronzealder periode III. Jf. Aner, Kersten & Willroth 2001, nr. 5284.
 14. 13.02.11 sb.nr. 26. Harehøj, Åsted sogn, Harre herred, Viborg amt. Skive Museum (SMS), journal nr. 631A. To halvcirkelformede grøfter ved den sydlige højfod (jf. AUD 1997, 271).
 15. 13.01.06 sb.nr. 12. Sejstrup, Højslev sogn, Fjends herred, Viborg amt. SMS 680A. To halvcirkelformede grøfter udgående fra højfod. I forbindelse med åbningen i en af disse fandtes et nedgravet lerkar, antagelig fra yngre bronzealder (jf. AUD 1998, 314 samt afbildning a.a., s. 182).
 16. 13.01.07 sb.nr. 114. Gamskær, Kobberup sogn, Fjends herred, Viborg amt. SMS 435A (jf. ovenfor fig. 14 samt s. 147. Desuden AUD 1989, 235 samt Hornstrup 1999, s. 128ff. + fig. 21).
 17. 13.01.07 sb.nr. 58. Over Tastum, Kobberup sogn, Fjends herred, Viborg amt. SMS 423A. Tre halvcirkelformede grøfter, heraf to med åbning, udgående fra højfod (jf. AUD 1988, 204 samt Jensen & Simonsen 2000, s. 78f.).
 18. 13.01.07 sb.nr. 60. Over Tastum, Kobberup sogn, Fjends herred, Viborg amt. SMS 424A. Tre halvcirkelformede grøfter udgående fra højfod samt en ringgrøft med tre urner ligeledes udenfor højen (jf. AUD 1988, 205 samt Jensen & Simonsen 2000, s. 78f.).
 19. 13.01.04 sb.nr. 92. Fly, Fly sogn, Fjends herred, Viborg amt. SMS 440A. Halvcirkelformet grøft med åbning nær en høj (jf. AUD 1989, 232 samt Hornstrup 1999, s. 127f. + fig. 20).
 20. 18.05.17 sb.nr. 26. Nr. Dalgård Syd, Ølby sogn, Hjerm herred, Ringkøbing amt. Holstebro Museum (HOL), journal nr. 20.219. Halvcirkelformet grøft med åbning. Anlagt op mod høj således at afslutningen af grøfterne var nedgravet i højfyld (jf. AUD 1996, 412 samt Hornstrup 1999, s. 103ff. + fig. 4 og 17).
 21. 18.02.06 sb.nr. 6. Stendis, Ryde sogn, Ginding herred, Ringkøbing amt. HOL 15.467. Grøft op til yderste randstenskæde i vestside af høj, beskrevet som en »udbygning« på randstenskæden (jf. Olesen 1987, s. 42 samt afb. s. 45). Desuden en kvadratisk stenlægning op til den østlige højfod tolket som et muligt kulthus (a.a. s. 41f. samt afb. s. 45).

NOTER

1. J.-H. Bech 1980, s. 96-101.
2. Jf. E. Lomborg 1973, s. 6ff.
3. C.J. Becker 1990, s. 193-208.
4. Jf. K.M. Hornstrup 1999, s. 125ff.
5. K.M. Hornstrup 1999, s. 128 samt a.a. note 90.
6. E. Lomborg 1956, s. 175ff.
7. L.H. Olesen 1987, s. 41ff.
8. F. Kaul 1987, s. 31ff.
9. F. Kaul 1987, s. 48ff.; A. Kaliff 1998, s. 177-198; M. Geschwinde 2000, s. 90ff.; H. Victor 2002.
10. J. Laursen 1994, s. 46.

LITTERATUR

- Aner, E., K. Kersten & K.H. Willroth 2001: *Die Funde der älteren Bronzezeit des Nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd. XI, Thisted amt. Neumünster.
- Bech, J.-H. 1980: En rig kvindegrav fra Thylands ældre bronzealder. *Museer i Viborg Amt*, MIV 10.
- Becker, C.J. 1990: Ein ungewöhnliches »Depot« der jüngeren Bronzezeit von Spjald, Westjütland. *Acta Archaeologica* vol. 60, 1989.
- Geschwinde, M. 2000: *Die Hügelgräber auf der Grossen Heide bei Ripdorf im Landkreis Uelzen. Archäologische Beobachtungen zu den Besattungssitten des Spätneolithikums und der Bronzezeit in der Lüneburger Heide*. Neumünster.
- Hornstrup, K.M. 1999: Brandgrave fra yngre bronzealder. Muligheder og perspektiver. *Kuml*.
- Jensen, A & J. Simonsen 2000: Kultanlæg ved Over Tastum. I: S. Hvass (red.): *Vor skjulte kulturarv. Arkæologien under overfladen*. Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab & Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg 2000.
- Kaliff, A. 1998: Grave Structures and Altars : Archaeological Traces of Bronze Age Eschatological Conceptions. I: *European Journal of Archaeology* vol. 1, no. 2, 1998.
- Kaul, F. 1987: Sandagergård. A Late Bronze Age Cult Building with Rock Engravings and Menhirs from Northern Zealand, Denmark. *Acta Archaeologica* vol. 56, 1985.
- Laursen, J. 1994: *Historien i skoven. Skove og fortidsminder i Århus Amt*. Ebeltoft.
- Lomborg, E. 1956: En højgruppe ved Ballermosen, Jægerspris. Gravfund, hustomt og højryggede agre fra ældre bronzealder. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
- Lomborg, E. 1973: En landsby med huse og kultsted fra ældre bronzealder. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*.
- Nielsen, B.H. 1999: Grydehøj ved Vestervig i Thy – et velbevaret kultanlæg fra den yngre bronzealder. *Sydthy Årbog*.
- Nielsen, B.H. 2000: Grydehøj – et velbevaret kultanlæg. I: S. Hvass (red.): *Vor skjulte kulturarv. Arkæologien under overfladen. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 2000*, s. 80-81. Udg. af Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab & Jysk Arkæologisk Selskab.
- Olesen, L.H. 1987: Begravelsesplads gennem 2000 år i Stendis. *Holstebro Museums Årsskrift*.

- Olsen, A.-L. H. 1992: Egshvile – a Bronze Age barrow with early urn graves from Thy. I:
Journal of Danish Archaeology vol. 9, 1990.
- Victor, H. 2002: *Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus*. Aun 30. Uppsala.

Bronze Age cult houses in Thy

Thy is renowned for its many burial mounds from the Bronze Age. During the last 150 years, the mounds have yielded numerous finds from both the early and the late Bronze Age. Naturally, the finds from inside the mounds, from the graves, have been in focus. However, recent investigations have made it increasingly obvious that the graves are sometimes just part of the story. In several cases, structures closely related to burials inside the mounds have in fact been found outside them, often built right up to the foot of the mound. In the context of the Danish Bronze Age this is a rather new realization, as demonstrated by the following presentation of cult structures from the late Bronze Age in Thy. It is a common feature of these structures that traces of them can be found next to large ploughed-over burial mounds, where the levelled filling of the mound has completely or partly protected them against destruction caused by ploughing (Fig. 1).

The first well-documented structure of this type emerged more than twenty years ago outside a large, ploughed-over burial mound near Thisted in northern Thy, called "Høgghs Høj" ("høj" being the Danish word for mound). The mound had a diameter of 25 metres and was originally constructed over an inhumation grave from period III of the early Bronze Age (Fig. 2, structure N2). However, the mound also contained secondary burials, such as an urn grave from period IV of the late Bronze Age (Fig. 2, structure N5) dug into the foot of the mound towards the southwest. A number of stone-paved areas were uncovered just outside the urn grave, built right up against the row of kerb

stones (Figs. 2-4). These stone-paved areas consisted of a single or double line of stones surrounding a square area of approximately 6 by 6 metres (Fig. 2, structure N19). Towards the north, another stone paving, separated from the first one by a stone-free area 1.5-metre wide (Fig. 2, structure N17), had a number of oval stone-free areas marked out (Fig. 3).

These stone-free areas may indicate the position of posts, although no post-holes in the subsoil confirmed this theory. No other post-holes connected with the structure were found. Part of the construction furthest away from the foot of the mound has been destroyed by modern ploughing. However, the narrow outer stone paving probably continued in a curve, as strongly indicated by marks in the subsoil (Fig. 3).

Connected to the stone-paved areas, and inside the square structure, lithic debitage and some late Bronze Age pottery, probably from period IV or V, were found. The finds do not differ from those known from contemporary Bronze Age settlements, yet the connection with the stone-paved areas and the mound placed the finds in a context somehow connected to the grave cult. This interpretation has been confirmed later by finds of a similar character outside burial mounds in Thy and Mors (Fig. 1).

Most of those finds, however, had been severely destroyed by ploughing. Apart from Grydehøj and Gramstrup near Vestervig, the three best parallels are from ploughed-over mounds at Nørhå and near Sundby in central and eastern Thy and at Toftum in southern Thy (Figs. 1, no. 5, 6, and 12). In all three cases, the remains were found of a stone-paved area adjoining

the foot of the mound, and in each case, one or more secondary graves from the late Bronze Age were found in the mound just behind the stone-paved area. Figs. 5 and 6 show the finds from Toftum and Sundby. Just as was the case at Høghs Høj, the location of the secondary graves is hardly accidental. At Toftum, two out of three graves positively date from period IV, and the Sundby mound contained an urn grave from period IV.

Until now, the best example of a cult construction outside a mound is from Grydehøj in southern Thy (Fig. 1, no. 10), where it can definitely be said that an actual cult house was erected in the late Bronze Age. The mound turned out to originate from the single grave period, but it had been extended during the early Bronze Age. Three secondary cremation graves were found just inside the kerb stones, dug into the Bronze Age mound (Figs. 7, 5-7). One was a small stone cist with just a few burnt bones in the filling; the other was a cremation grave, which must have held a small wooden coffin that contained a little heap of cleaned, white-burnt, crushed bones. The third grave was an urn grave with some white-burnt, crushed bones. None of the graves contained datable grave goods. In Thy, the small stone cist and its surrounding gravel filling would normally date this grave to the first half of the late Bronze Age. The two other graves cannot yet be dated.

During the first half of the late Bronze Age, two or more structures were erected outside the line of kerb stones on the southern side. Apparently, one replaced the other (Fig. 7, 8-9). The oldest and best-preserved structure is described in the following as a cult house (fig. 7, 9), which was later partly covered by a completely different, ramp-like structure (Fig. 7, 8). Other stone-paved areas lay towards the east, but they were too poorly preserved to allow any essential conclusions

to be drawn about their appearance and purpose (Fig. 7, 10).

Once the ramp-like structure was fully investigated, the older structure was revealed (Fig. 8). Its central part was a house with an inner dimension of 5.5 by 5.0 m. It consisted of a wall ditch with traces of rather stout posts placed at relatively regular intervals. Towards the south, the house had an approximately 1-m wide and 1.5 to 1.7-m long, funnel-shaped entrance, and outside the easternmost entrance ditch, a dug hole must have held a post or a stone. West and east of the house were narrow stone-paved areas, seven and four metres long respectively, and around 1.25-m wide. Unfortunately, ploughing had destroyed part of the stone-paved areas, which may have continued in front of the house to the entrance.

Before the house was built, the terrain underneath and around it seems to have been levelled. This meant that material was added west of the house and removed east of the house, so that the house was constructed on an approximately horizontal plot. This was revealed by the fact that the western wall ditch of the house had been dug into clayey turfs that had been placed on end, and this layer continued under the long, narrow paving towards the west. Under the eastern paving, in contrast, the subsoil had been removed.

The just over 1.5-metre wide area between the wall ditch and the narrow areas of paving had held a thick turf wall. This wall had been preserved to a height of 30 to 40 cm between the back wall and the row of kerb stones defining the foot of the mound. Towards the south, the turf wall seems to have continued to the entrance, which explains why the entrance was so long.

Ditches were also found between the surrounding narrow stone-paved areas and the turf wall. They probably contained posts which were intended to prevent the

heavy peat wall from sliding onto the paving. The stone-paved areas were either exposed or functioned as the base of an earth layer. Perhaps they should be interpreted as procession paths. No artefacts were found underneath, inside, or on top of the turf wall, whereas pottery and flint were found both on the surrounding stone-paved areas and inside the house.

Numerous stones found inside the house must be the remains of a structure (Fig. 8). This could not have been a floor, as more often than not the stones were situated on top of the other finds in the house. The distribution of the stones inside the house was concentrated in the areas along the walls, especially the well-preserved corners beside the back wall, with a concentration descending towards the centre of the house. This indicates that they could be the remains of a levelled stone bench originally built along parts of the wall.

A single, quite deep, post-hole was found in the centre of the house, underneath the stone layer and the floor layer. A post placed in this hole must have carried the roof of the house (Fig. 9, 4). Further in, closer to the back wall of the house, the bottom of a fireplace appeared in the floor layer as an area of reddish-brown burnt clay (Fig. 9, 5). The fireplace was situated at the end of one of two curved ditches which formed a semi-circular construction or enclosure built up against the back wall of the house. The opening in this enclosure was positioned directly opposite the entrance of the house. This construction probably represented the sanctum of the house.

The finds from within the house consisted almost entirely of thin sherds from good-quality pottery. Most of them came from relatively small vessels, probably goblets. A preliminary dating of the sherds dates the house to period IV or V of the later Bronze Age. Most of the pottery was

found just inside the entrance and in the back third of the house, on both sides of the entrance to the semi-circular enclosure (Fig. 10).

A small amount of white-burnt broken bones found in the house has been investigated, but whether they were from humans or animals was not determined. If they are human, these bones may constitute a direct connection to one or more of the cremation graves situated just behind the house. It is therefore possible that for reasons still concealed to us the burnt bones were placed in the house before they were buried.

Quite a few cooking-pits, apparently contemporary with the cult structures, were found outside the house and the narrow stone-paved areas (Fig. 7). The cooking-pits outside and the drinking vessels inside the house indicate that ceremonies involving eating and drinking formed part of the grave cult.

The ploughed-over mound of Gramstrup is situated only 900 m northwest of Grydehøj. The investigation of this mound began in the same year as the Grydehøj excavations finished. Quite unexpectedly, a cult structure was also found near the foot of this mound. Besides having a number of similarities to Grydehøj, the Gramstrup structures provided opportunities for new observations. As in the Grydehøj case, the mound was erected during the single grave period. All in all, this mound had six or perhaps seven phases, the last of which – involving enlargement of the mound to a diameter of c.25 m – was probably not constructed until period II or III of the early Bronze Age. There were no preserved grave-finds from that time, however.

The Gramstrup cult structure measured 8 by 13 m. As was the case at Grydehøj, the structure was flanked by narrow stone-paved areas adjoining the eastern foot of the mound (Figs. 11 and 12). The

paved areas consisted of stones of a diameter of 10 to 15 cm, arranged in a single layer. The best preserved northern paving, which had a width of 0.5 to 1.0 m and a length of 6 m, continued at a right angle for another couple of metres into the area in front of the structure towards the east, as was probably also the case at Grydehøj. The southern stone paving probably had a similar course originally, but it was poorly preserved. The outer edge of the northern stone paving was made up by a row of somewhat larger stones, carefully arranged (Fig. 13). The distance between the outer edges of the two stone-paved areas was approximately 13 metres. This and other measurements were very similar to what was observed at Grydehøj. However, the Gramstrup structure had traces of a somewhat different construction inside the stone-paved areas. In the Grydehøj case, we were dealing with a square ditch structure, interpreted as an actual house, whereas in Gramstrup there were traces from a circular structure some 6.5 to 7-m in diameter, presenting itself as a border of flat stones preserved in situ, and as stone impressions (Fig. 12,2).

The stone border had a width of up to 1 m, and because of its circular course, it was tempting at first to interpret it as a chain of kerb stones surrounding a completely vanished small mound, which had been built up against the Bronze Age mound. This theory, however, is contradicted by a number of circumstances – for instance the complete lack of mound-filling within the circle, and the fact that the stone border is placed exactly in the middle of the symmetrical axis of the entire cult structure. Moreover, the diameter of the circular stone border almost completely matches the inner diameter of the Grydehøj cult house. For these reasons, there is no doubt that the structure should be considered an integrated part of the cult structure; it is an entirely different matter, however, to es-

tablish whether or not a house was erected on this site, as was the case at Grydehøj.

On the inside of the stone-paved areas (Fig. 12, 5), exactly as at Grydehøj, a c.1.5-m wide turf wall had been built. The turf wall was observed as being stratigraphically later, both to the north and to the south, than some collapsed filling from the mound. This is in keeping with the fact that we are dealing with a structure built onto the already existing mound. Inside the turf wall, the circular stone border may be regarded as some sort of bench or seating construction. The distance from the outer stone border to the turf wall is at least 0.5 m. The shape towards the east, where the entrance to the whole structure must have been, is unknown, as not many traces are left from the stone border in this area.

As the turf structure resembles that of Grydehøj, it is possible that a cult house also existed next to the Gramstrup mound. This interpretation is supported by the fact that a post in the centre of the structure (Fig. 12,14) may have supported the roof, and that a few post-holes, perhaps from an inner partition wall, were observed on the inside of the northern turf wall, between the wall and the stone border. In the area between the turf wall and the surrounding stone paving – within the wall, that is – traces were found from a number of rammed-down posts, which probably supported the wall on the outside (Fig. 12, 3). The distance between these posts indicates that they were joined together by interlacing branches.

As opposed to the Grydehøj case, no artefacts were found in the central part of the structure. Only a small concentration of pottery sherds of uncertain date was found on the northern stone paving. A strong blade-knife of flint with a re-touched back, of a type usually dating from the late Bronze Age, was found close to the northern stone paving.

The only Bronze Age grave found in the Gramstrup mound was dug into the mound-filling about 1 m west of the back of the cult structure (Fig. 12, 1). The structure was probably made in connection with this burial. The grave was a cremation grave in a trough-like pit measuring 1.2 by c.0.75 m. At either end there was a rather large stone resting on the bottom of the grave. Between the stones, and about half way down the filling, was a thick layer of burnt, crushed bones. The layer covered a small area of the grave pit measuring approximately 33 by 60 cm and had a depth of 5 cm. As is the case with many late Bronze Age graves in Thy, the grave filling consisted of cleaned pebbles, in this case beach stones worn by being rolled by water. The results of a C-14 dating of the bones are not yet available.

The strong likeness between the Gramstrup grave and two of the Grydehøj graves indicates that they are probably closely contemporary. A dating of these graves to period IV of the late Bronze Age fits well with the dating to the transition between period III/IV or period IV of a somewhat larger, but structurally very similar male grave at Vibberstoft, Villerlev parish, which had been placed at the edge of an older mound (cf. Fig. 1, no. 7). Here, the remains of badly damaged stone-paved areas were found outside the grave and up against the foot of the mound. They are interpreted as the remains of an almost completely destroyed cult structure.

If a line were drawn through the centre of the cult structure at Gramstrup, through the middle of the two flanking stone-paved areas, and through the centre of the stone border within these, it would hit the middle of the grave in the foot of the mound precisely. This cannot be a coincidence, and it confirms the connection between the grave and the cult structure, as known from other similar structures in Thy.

The cult houses from Grydehøj and Gramstrup have provided us with a key to explaining a number of other structures in northwest Jutland – first of all, the structure found at Høghs Høj, which may now be interpreted with certainty as a cult house almost identical to the one found at Grydehøj. Even when it comes to size, the square inner structure from Høghs Høj (Fig. 4) matches with a surprising degree of similarity the inside of the Grydehøj house (Fig. 9).

As for the Sundby mound and other finds of stone-paved areas outside mounds in Thy and on Mors (cf. Fig. 1), for the time being we must merely note that they are related to the Grydehøj house, although there is no guarantee that a house was indeed built next to these mounds. Stone-paved areas alone may have indicated a ceremonial area in front of the mounds and may not have been connected with any building.

In Kobberup near Skive (Fig. 1, no. 16), an almost circular structure was excavated. It was built up against a mound with a megalith chamber as its primary grave (Fig. 14). In this particular case an inner, semi-circular enclosure had been built onto the older mound, like the examples in Thy. Behind it, inside the foot of the older mound, were two possible cremation graves. This find has both striking differences from the finds in Thy and features that strongly resemble them, but unfortunately the dating of the structure is uncertain.

From the rest of Denmark, parallels to the cult structures mentioned here are still few. One find from Zealand is rather similar, though. In Ballermosen near Jægerspris in Hornsherred a small rectangular building built up against the foot of an early Bronze Age mound was interpreted by the excavator as a cult house. In spite of the differences between this find and those from NW Jutland, there are strong indica-

tions that the house in Ballermosen was connected to the grave cult in the same way that the houses of the Grydehøj type were.

In the case of another site in North Zealand, the house at Sandagergård, there cannot be said to be a connection similar to the one established in Thy between the mound and the cult structure, but the cult house and the contemporary graves within the house there were most probably related. It is this connection between graves – with or without a mound – and cult structures that is no doubt the decisive element, and it can be seen in different versions also in Sweden and Northern Germany. Although the new cult structures from Thy seem to be of a local design, they should no doubt be seen as part of a larger context.

There is much to indicate that structures outside the mounds were in fact extremely common, and that at a certain period they were even the rule rather than the exception. The Thy finds have really made evident in earnest the prospects opened up by this fact, as is illustrated by a new structure uncovered next to Høghs Høj.

In 2000, the remains of a new cult structure were uncovered next to a hitherto unknown demolished mound, immediately southeast of Høghs Høj (Fig. 15). Although this find is poorly preserved compared with the ones excavated earlier, there is no doubt that this is a structure of the same category. One could hardly wish for a better illustration of the common nature of this type of structure.

Bjarne Henning Nielsen
Vesthimmerlands Museum

Jens-Henrik Bech
Museet for Thy og Vester Hanherred

Translated by Annette Lerche Trolle